

*Кривицький Юрій Віталійович,
доцент кафедри теорії держави та
права Національної академії
внутрішніх справ, кандидат
юридичних наук, доцент*

ПРАВОВА РЕФОРМА В МЕЖАХ ПРЕДМЕТНОГО ПОЛЯ ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНОГО ПРАВОЗНАВСТВА

За сучасних епохальних умов суспільного поступу прихованого та явного вираження набувають грані діаманту мудрого слова, що є методологічною основою в теорії права. Адже за цих умов важливого значення набуває саме ідея запровадження квантової філософії як субстанційної моделі дару живої органічної природи в теорії права. Особливо це стосується переломних, кризових періодів людського життя, а також надзвичайних ситуацій, в якій духовна природа права є владною силою знань. Усе це значною мірою мобілізує інтелектуальний розвиток людини, яка за умов виживання повинна здійснювати розумовий прорив у майбутнє. Саме така людина як правовий взірєць науково-технологічного прогресу втілює в собі автономно мобільну голограму як об'ємну світоглядну картину дарів живої природи. Така людина вже ніяк не може бути «сировинним придатком», «сканером», «ксероксом» чи «біороботом», оскільки вона ще, перебуваючи в стані терпіння від бідності, голоду та холоду, вже постає щасливою від того, що має свободну волю як право на мету та мрію бути успішною в самоздійсненні творчих напрацювань. Тому, якщо мета такої людини є самопошуком істини на променях сонця і ниві совісті та честі, то ця особа рано чи пізно в результаті креативної ідеї, втіленої в життя, обов'язково здійснить і матеріальну винагороду в своєму духовному капіталі мудрості. Саме в цьому полягає основа перспективного розвитку теорії права [1, с. 5].

Фундаментальне значення загальнотеоретичної юридичної науки (відомої багатьом поколінням вітчизняних правників під назвами «загальна теорія держави і/та права», або «теорія держави і/та права») для наукових знань про державно-правову сферу зумовлює актуальність пізнання її предмета, що має складний, поліструктурний характер, ідеї й положення якої зумовлюють єдність юридичної науки в цілому та її методологічну своєрідність.

У зв'язку з цим особливої важливості та практичної значимості набуває питання предметної визначеності (спрямованості) загальнотеоретичного правознавства, місця та ролі правової реформи в межах його предметного поля і поняттєво-категоріального апарата. Адже реформування основних сфер життєдіяльності суспільства зумовлює суттєве підвищення ролі наукових пошуків у сфері права і держави. Особливо це стосується фундаментальних досліджень загальнотеоретичного характеру, що мають базове значення для отримання об'єктивних знань про правові та державні явища і процеси й шляхи їх удосконалення [2, с. 4]. До того ж, реформування правової системи України – це складний і багатогранний процес, що вимагає глибокого наукового аналізу державно-правової дійсності для покращення підготовки фахівців-юристів [3, с. 8; 4, с. 10].

Загальнотеоретичне правознавство є фундаментальною науковою і навчальною дисципліною, розвиток й становлення якої має тривалу історію. Розуміння предмета загальнотеоретичного правознавства пов'язується з особливостями, що відображають різні етапи формування цієї галузі знань. Упродовж цих етапів неодноразово порушувалось питання про самостійність цієї складової юридичної науки та про сферу й обсяг досліджуваних нею правових і державних явищ. Вивчаючи загальнотеоретичне правознавство, важливо чітко розуміти, про яку саме галузь наукових знань йдеться, з огляду на наявність суттєвих відмінностей розуміння природи загальнотеоретичного правознавства у вітчизняній і зарубіжній юриспруденції. Залежно від особливостей конкретної країни і приналежності її правової системи до однієї з правових сімей, загальнотеоретичне правознавство (загальна теорія держави і/та права, теорія держави і/та права) може і не виокремлюватися в окрему сферу знань або, навпаки, визнаватися самостійною складовою юридичної науки.

Загальнотеоретичне правознавство на початку ХХІ ст. зазнає перетворень, покликаних тенденціями світового розвитку, передовсім – глобалізацією, а вітчизняна його версія в науковому та навчальному аспектах перебуває на початковому етапі поступової зміни парадигми (від радянської до західної академічної правової культури) [5, с. 40, 46]. Під впливом інтеграційно-глобалізаційних змін сучасного існування людства, світової кризи в економічній сфері, політичних і воєнних конфліктів, екологічних катаклізмів та інших чинників

загальнотеоретичне правознавство проходить етап оновлення. Причини, під впливом яких розвивається загальнотеоретична юридична наука, можна диференціювати на зовнішні та внутрішні. До зовнішніх причин належать: потреби інших юридичних наук, форм правосвідомості, юридичної практики, які ставлять перед загальнотеоретичним правознавством як фундаментальною юридичною наукою зазначені завдання, стимулюють і спрямовують наукові пошуки, а також нові факти, що не піддаються поясненню з погляду наявної теорії. Внутрішні причини – це суперечності в самому загальнотеоретичному правознавстві або проблеми, які пов'язані з внутрішньою логікою розвитку теоретичної системи цієї галузі знання, зумовлені виконанням нею власних функцій. І зовнішні, і внутрішні причини можуть бути джерелами проблемних (пошукових) ситуацій, які виникають у юридичній науці.

До дискусійних і невирішених проблем метатеорії загальної теорії права і держави О.Ф. Скакун відносить: по-перше, питання назви дисципліни (загальна теорія права і держави або загальнотеоретична юриспруденція); по-друге, проблему об'єкта загальної теорії права і держави; по-третє, питання предмета теорії права і держави (дискусії про поділ науки на загальну теорію права і загальну теорію держави та про єдність предмета теорії права і держави) [6, с. 29–35]. Не претендуючи на універсальність і концептуальну завершеність, М.І. Козюбра виокремлює такі вектори модернізації загальнотеоретичного правознавства відповідно до нових реалій: переосмислення предметного поля загальнотеоретичної юридичної науки; виявлення закономірностей виникнення, функціонування і розвитку права як предмета загальної теорії права; співвідношення загальної теорії права і філософії права [7, с. 33–42]. У свою чергу В.М. Косович вважає, що сучасна загальна теорія права розвивається в напрямі практилізації загальнотеоретичних положень, фундаменталізації осмислення базових положень теорії права, плюралізації підходів до вивчення правових явищ і конструкцій, розширення предмета дослідження (змісту та форм загальнотеоретичних дисциплін), поєднання теорії права і філософії права. Ці тенденції ілюструють необхідність і важливість новелізації теорії права як науки (зі своїм предметом дослідження правових явищ) і навчальної дисципліни (яка пропонує вихідні та концептуальні знання про право) [8, с. 8].

Предмет науки не є чимось застиглим, раз і назавжди даним.

Він перебуває в постійному розвитку, оскільки явища і процеси, що включаються в орбіту дослідження науки, якісно змінюються. Тому перед кожною наукою періодично, на певних історичних етапах генезису виникає необхідність повернення до розгляду її предмета, його уточнення, а інколи й істотного переосмислення. Не є винятком також загальнотеоретична юридична наука. Корінні зміни, що відбулися на пострадянському просторі протягом останніх трьох десятиліть, істотно вплинули на самі явища, що становлять об'єкт дослідження загальнотеоретичної юриспруденції. Це зумовлює необхідність не тільки більш високого рівня їх пізнання, вивчення нових зв'язків і властивостей цих явищ, а й перегляду певних усталених підходів і уявлень [7, с. 33]. Не можна, звісно, стверджувати, що традиційні проблеми загальнотеоретичного правознавства себе повністю вичерпали. І для них часто потрібен свіжий погляд, який враховував би як зміни, що мали місце в суспільному і правовому житті, так і здобутки інших наук, особливо тих, які сформувалися в останні десятиліття. Проте життя висуває на порядок денний чимало нових проблем, які потребують доктринального осмислення [9, с. 6], серед них варто виокремити методологічні, теоретичні, компаративні та прикладні аспекти правової реформи.

Так, правова реформа є актуальною категорією юридичної науки, що перетворюється на оціночне поняття, за допомогою якого слід вимірювати сутність і значення здійснюваних прогресивних змін у галузі правового розвитку України в цілому, об'єднувати в єдине ціле все, що реалізується в цій сфері як у центрі, так і на місцях. Багатовимірність природи правової реформи потребує теоретико-методологічного дослідження. Саме з цього приводу нині нагромадилися досить серйозні питання, від ефективного вирішення яких і залежить успішність реалізації правової реформи в нашій державі. Для характеристики правової реформи важливо визначити її місце в системі юридичних знань, окреслити її теоретичний образ і розкрити значення в загальному процесі пізнання правових і державних явищ. Завдання вітчизняної юридичної науки в галузі опрацювання правової реформи полягає в тому, щоб узагальнити масив ґрунтовних знань, у якому мають знайти своє місце найбільш конструктивні ідеї та концепції, що пояснюють нововведення і зміни, які відбуваються в Україні. Вивчати правову реформу необхідно не лише в межах недалекого минулого та майбутнього, але і з погляду конкретно-історичного

уявлення про багатоаспектні процеси, що відбуваються у правовій системі, а також з позиції того, яким чином це явище уявлялося в інші перехідні періоди розвитку державності та як воно сприймається на теперішній час. Завдяки таким зіставленням можлива переоцінка існуючих концепцій, але саме це й може допомогти з'ясувати істину. З'являється необхідність і перспектива ширшого використання при дослідженні правової реформи теоретико-методологічних розробок, створених ученими відмінних історичних епох, а також представниками різних галузей наукового знання, чисельність яких особливо збільшилася в перехідний період поступу державності [10, с. 37].

У вітчизняній правовій доктрині обґрунтовується новий комплексний науковий напрям – теорія правової реформи – форма узагальнення (організації) наукового знання про найбільш загальні закономірності, тенденції та випадковості прогресивного перетворення права. Теорія правової реформи має всі ознаки самостійного комплексного наукового вектору: предмет дослідження, методологічну базу, функції, зміст, особливості, зумовлені міждисциплінарним характером, хронологічні рамки, емпіричну основу і концептуальні засади. Заперечення правової реформи як особливого напрямку діяльності держави та/або інших уповноважених суб'єктів рівнозначне спростовуванню ідей утвердження верховенства права, розбудови демократичної, соціальної, правової держави, необхідності вдосконалення національної правової системи, підвищення ефективності правового регулювання, посилення охорони та захисту прав і свобод людини та громадянина, гарантій їх безпеки. Правом так чи інакше оформлюються, закріплюються всі види державних (урядових) реформ, але правова реформа має свої особливості та власний зміст, вона відображає прогресивний правовий розвиток країни. Оформлення правом інших видів реформ не скасовує правову реформу як самостійне юридичне явище [10, с. 38].

У контексті розробки теорії правової реформи привертають увагу міркування О.Ф. Скакун про те, що певним досягненням є проблематизація загальної теорії права і держави, котра виразилася у формуванні спеціальних (вузьких) напрямів наукових досліджень у її межах. Крім наявності традиційних теорій, які відзначаються високим рівнем загальності (теорія правотворчості, теорія правозастосування та інші), формуються, зазвичай на базі інститутів права, спеціальні (вузькі) напрями. Виходячи з

принципу діалектичного співвідношення загального і конкретного (приватного) рівнів пізнання в науці, їх називають приватними теоріями (теорія закону, теорія юридичної техніки, теорія юридичних помилок, загальне вчення про правовідносини, теорія правового порядку, теорія прав людини тощо) [6, с. 28]. Конкретні (приватні) теорії проходять схожі етапи розвитку: 1) «дотеоретичний» – визрівання проблемної ситуації, коли проблема ще не усвідомлюється, але відчуваються тимчасові збої у звичайній теоретичній діяльності та пропонуються різні варіанти її вирішення в різноманітних галузях юридичної науки без їхньої консолідації в загальнотеоретичній сфері, тобто без прояву інтересу теоретиків права; 2) теоретичний (дослідницький) – теоретики права ставлять наукові питання в результаті з'ясування кола евристичних завдань, що передують проблемі, підтверджують наявність проблемних ситуацій, які вимагають нетривіальних способів вирішення; установлюють специфіку методології їх дослідження, уточнюють поняттєво-категоріальний апарат; 3) теоретичний (науковий) – обґрунтовується система теоретичних знань як новий напрям, як певна конкретна теорія, усвідомлюється проблема на основі визначеної проблемної ситуації, уточнюються взаємозв'язки в її постановці між загальною теорією права і держави, філософією права, різними суспільними науками; вводиться теоретично уточнений поняттєво-категоріальний апарат у загальний юридичний науковий обіг. Цінність системи ідей, які репрезентують конкретні (приватні) теорії, виражається в такому: а) стимулюється розвиток інших конкретних (приватних) теорій; б) збагачуються традиційні теорії, тобто теорії високого рівня загальності; в) формуються нові загальнотеоретичні поняття в результаті відмови від понять, утворених на основі метафоризації – перенесенні людських характеристик на неживі предмети (що характерно для юридико-позитивістської методології); в) використовуються в галузевих юридичних дисциплінах на новому методологічному рівні [6, с. 29].

Потенційними напрямками розробки теоретичного образу правової реформи в межах предметного поля загальнотеоретичного правознавства є вивчення її генезису, філософії, ідеології, сутності, ознак, принципів, видів, цілей, завдань, об'єкта, суб'єкта, функцій, етапів (стадій), технології, параметрів, ефективності, зарубіжного досвіду, взаємодії з іншими правовими і державними явищами. Узагальнений концепт правової

реформи як форми істотних, прогресивних правових змін, перевлаштування права є ядром теорії правової реформи, тобто вищої форми узагальнення (організації) наукового знання, комплексного наукового міждисциплінарного вектору або напрямку загальнотеоретичної юридичної науки з пізнання найбільш загальних закономірностей, тенденцій і випадковостей зміни права в перехідний період його генезису.

Отже, на теперішній час перед загальнотеоретичним правознавством стоїть важливе завдання постійного оновлення знання про правову реальність, орієнтуючись на загальновизнані зразки демократії, верховенства права та забезпечення прав і свобод людини. Потреба в переосмисленні предмета загальнотеоретичної юридичної науки зумовлена не лише внутрішніми чинниками, але і зовнішніми, визначальне місце серед яких посідає стрімкий розвиток глобалізаційних процесів, які поряд з економічною, політичною, правовою сферами охоплюють також галузь науки й освіти. Традиційне предметне поле загальнотеоретичного правознавства розширюються за рахунок нових напрямів наукового пошуку, зокрема дослідження природи правової реформи. Проблематика правової реформи є важливим предметом осмислення сучасної загальнотеоретичної юридичної науки та досить поширеним фактором актуалізації вивчення різних правових і державних явищ.

Список використаних джерел

1. Лісовський П. М., Лісовська Ю. П. Теорія права: стан та перспективи : навч. посіб. Київ : Ун-т «Україна», 2022. 208 с.
2. Бондаренко Б. Д. Закономірності як предмет загальної теорії права : монографія. Київ : БД Дакор, 2020. 266 с.
3. Мурашин О. Г. Загальна теорія держави і права : підруч. Київ : Україна, 2014. 561 с.
4. Кельман М. С., Стратонов В. М. Загальна теорія права : підруч. Вид. 6-е, доп. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2020. 742 с.
5. Лемак В. В. Загальна теорія права: між зміною парадигми і пошуком структури. *Публічне право*. 2017. № 3. С. 40–48. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pp_2017_3_7
6. Скакун О. Ф. Загальна теорія права і держави: проблематизація та переосмислення метатеорії. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 4. С. 27–36. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bmju_2012_4_6

7. Козюбра М. Загальнотеоретичне правознавство: стан та перспективи. *Право України*. 2010. № 1. С. 32–43.

8. Косович В. Сучасна загальна теорія права та держави: тенденції розвитку. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2020. Вип. 70. С. 3–9. doi: <http://dx.doi.org/10.30970/vla.2020.70.003>

9. Козюбра М. І. Загальнотеоретичне правознавство в умовах сучасних глобалізаційних трансформацій. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2017. Т. 193. С. 3–11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMAun_2017_193_3

10. Кривицький Ю. В. Правова реформа: теоретико-прикладні виміри актуалізації проблеми. *Часопис Київського університету права*. 2018. № 3. С. 37–41. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2018_3_9

*Назаренко Ольга Анатоліївна,
старший викладач кафедри теорії
держави та права Національної академії
внутрішніх справ, кандидат юридичних
наук*

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Традиційно громадянське суспільство у більшості випадків, як у вітчизняному, так і у зарубіжному суспільствознавстві, розглядається з позицій політології та юриспруденції. У даному випадку необхідно звернути увагу саме на теоретико-правовий аспект його характеристики. Громадянське суспільство є одним з ключових понять для юридичної науки та багато в чому пояснює витоки, характер та особливості певної політичної системи, поведінку суспільних груп, динаміку, а також спрямованість політичних процесів та інтересів. Без теоретико-правового осмислення поняття громадянського суспільства неможливо забезпечити його високоефективну практичну функціональність. Саме тому актуальність його дослідження з теоретичної точки зору не викликає сумнівів. Загалом розвиток громадянського суспільства активізує демократичні засади політичного життя, сприяє вирішенню соціальних суперечностей і протистоянь. Разом